

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.19(1)-4

УДК 1:37.11:111

ФІЛОСОФІЯ ПРИРОДИ У СВИТОГЛЯДІ ОСОБИСТОСТІ NATURAL PHILOSOPHY IN PERSONALITY'S WORLDVIEW

Г. Д. Берегова

Актуальність дослідження. Стаття присвячена змісту натурфілософського знання, спрямованого на формування світоглядних установок сучасної особистості у діапазоні “людина – природа”.

Постановка проблеми. Робота має на меті актуалізацію світоглядно-формуючого потенціалу натурфілософського знання, надання рекомендацій щодо окреслення його змісту та вдосконалення подання у системі філософського у вищих закладах освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика змісту філософської освіти конкретно з позиції самої філософії освіти в Україні розглядалася досить побіжно. Однак вагомим вважаємо методологічний внесок у філософію освіти таких сучасних українських науковців, як В. Андрущенко, А. Бойко, В. Вашкевич, Д. Дзвінчук, І. Добронравова, Т. Жижко, О. Кивлюк, С. Клепко, К. Корсак, М. Култаєва, М. Михальченко, І. Надольний, Д. Свириденко, Н. Скотна, С. Терещук, С. Черепанова й ін.

Постановка завдання. Філософія природи є органічною й необхідною частиною філософського знання, що має вивчатись у закладах вищої освіти, і передбачає не тільки засвоєння майбутніми фахівцями спекулятивних знань з натурфілософії, а й подальше

Urgency of the research. The article is devoted to the sense of natural philosophical knowledge, aimed at formation of outlook adjustments of modern personality in the range “human – nature”.

Target setting. The work has the aim to actualize outlook-forming potential of natural philosophical knowledge, to provide recommendations concerning outlining of its content and improving its presentment in the philosophical system in higher education institutions.

Actual scientific researches and issues analysis. The problematic content of philosophical education, specifically from the standpoint of the philosophy of education itself, has been considered rather briefly. However, we are considering a methodological contribution to the philosophy of education of such modern Ukrainian scholars as V. Andrushchenko, A. Boyko, V. Vashkevych, D. Dzvinchuk, I. Dobronravova, T. Zhyzhko, O. Kyvliuk, S. Klepko, K. Korsak, M. Kultaeva, M. Mikhalchenko, I. Nadolnyi, D. Sviridenko, N. Scotna, S. Terepyshchyi, S. Cherepanova and others.

The research objective. The philosophy of nature is an organic and necessary part of philosophical knowledge, which should be studied in institutions of higher education, and involves not only the assimilation of speculative knowledge of natural philosophy by future specialists, but also

усвідомлення філософських проблем біології, зоології, екології, економіки, рибництва тощо.

Виклад основного матеріалу. У статті стверджується, що засвоєння знань з філософії природи мають допомогти майбутнім фахівцям сформуванню світоглядних позицій у діапазоні "людина – природа", а саме: раціонально осягнути цілісність природи та її першооснови, осмислити природу як загальне, граничне поняття, що задає схему розуміння й пояснення окремих речей; як регулятивну ідею, що дозволяє зрозуміти все суще й предмети в їхній єдності й у різноманітній формі, побудувати раціонально-наукову картину світу, заповнивши дані природознавства й виявивши внутрішні принципи взаємозв'язку й детермінації речей, розкрити різні рівні природи як цілого – від неорганічної природи до життя загалом і життя людини зокрема. Це є фрагмент прагматистсько-інструменталістської філософсько-освітньої системи, що є в дієвому цілеспрямованому впливі на особистість через специфічний інструмент – філософське знання. Тут натурфілософія постає інструментом інтелектуального дискурсу особистості, а її вивчення є прагмою (діянням) на шляху до формування світогляду особистості й універсальної картини світу. Саме натурфілософські знання, формуючи світоглядні орієнтації нової (сучасної) особистості, допомагають усвідомити сукупність об'єктивних умов існування людства й визначити його виживання як нагальну проблему сучасності.

Висновки. Змістове наповнення філософського знання має добиратися відповідно до спеціалізації вищих навчальних закладів освіти з урахуванням соціально-педагогічного результату, спрямованого на

further awareness of the philosophical problems of biology, zoology, ecology, etc.

The statement of basic material. The article claims that the assimilation of knowledge from the natural philosophy should help future professionals to form worldviews in the range of "man - nature", namely: to grasp the integrity of nature and its fundamentality rationally, to comprehend nature as a general, limiting concept that explains the scheme of understanding individual things; as a regulatory idea that allows us to understand all things and all objects in their unity and in different forms, to build a rational scientific picture of the world, by filling in the data of natural science and discovering the internal principles of interconnection and determination of things, to reveal different levels of nature as a whole – from inorganic nature to life in general and human life in particular. It is a fragment of a pragmatist-instrumentalist philosophical-educational system, which consists in effective purposeful influence on the individual through a specific tool - philosophical knowledge. Here, natural philosophy becomes an instrument of intellectual discourse of the individual, and its study is a pragma (action) on the way to forming the world outlook of the individual and the universal picture of the world. It is the natural and philosophical knowledge that shapes the worldviews of the new (modern) personality, helping to understand the totality of the objective conditions of humanity's existence and to define its survival as a pressing problem of the present.

Conclusions. Substantial filling of philosophical knowledge should be selected (completed) in accordance with the specialization of higher education institutions, taking into account the socio-pedagogical result, aimed at raising the intellectual level and

піднесення інтелектуального рівня і розширення діапазону світоглядних орієнтацій особистості. Зокрема натурфілософія має вивчатися насамперед у навчальних закладах природничого спрямування у спектрі таких філософських знань про природу, як пантеїзм і панпсихізм з його формами – анімізмом, гілозоїзмом, ученням про душу як субстанційну основу світу.

Ключові слова: натурфілософія, філософія природи, світогляд особистості, натурфілософське знання.

expanding the range of worldviews of personality. In particular, natural philosophy should be studied first of all in the educational institutions of natural orientation in the range of philosophical knowledge of nature, such as pantheism and panpsychism with its forms – animism, hylozoism, the doctrine of the soul as the substance and dynamic basis of the world.

Key words: natural philosophy, philosophy of nature, personality outlook, natural philosophical knowledge.

Актуальність теми. В умовах реформування змісту вищої освіти гостро постає актуальна проблема світоглядно-формуючого потенціалу натурфілософського знання, в окресленні його змісту та вдосконалення подання у системі філософського у вищих закладах освіти. Такий філософсько-освітній підхід має прагматистсько-інструменталістське спрямування, де філософія природи (натурфілософія) є інструментом формування світогляду особистості разом з усією цілісною системою філософського знання. Детальніше про це йшлося в попередніх роботах автора

Постановка проблеми. У вітчизняних закладах вищої освіти останніми роками досить вираженою стає тенденція до скорочення гуманітарного циклу дисциплін загалом і формального викладання філософії зокрема. Філософські знання презентовані короткими курсами для бакалаврів, що містять основи філософських знань без урахування специфіки навчального закладу, магістерський же рівень навчання взагалі позбавлений цих знань з причини виведення дисципліни у розряд предметів за вибором навчального закладу чи студента, котрий часто здійснюється упереджено, надаючи пріоритет різноманітним відгалуженням спеціальних дисциплін.

Більшість спеціальностей, наприклад, аграрних навчальних закладів пов'язана з природничими дисциплінами, а це своєю чергою вимагає усвідомлення майбутніми фахівцями не тільки спекулятивних знань з натурфілософії, а й філософських проблем біології, зоології, землеробства, екології, економіки, рибництва тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження філософсько-освітнього спрямування стосуються загалом того, якими є цілі, форми й методи освіти, а також сенс освітньо-виховного процесу. Вони можуть містити філософський аналіз зазначених тем і конкретних педагогічних підходів. Однак філософи освіти (як зарубіжної, так і вітчизняної) майже не розглядають прямо й конкретно зміст освіти (чим, якими темами наповнюється навчальний курс, як він подається залежно від спеціалізації) через її цілі (у який соціально-педагогічний результат це має вилитися, яких ми хочемо мати фахівців після закінчення закладу вищої освіти, точніше – з якими світоглядними позиціями й установками). Однак досить вагомим вважаємо методично-методологічний внесок у філософію освіти сучасних українських

науковців, які плідно працюють у сфері освіти та її модернізації, – В. Андрущенко, А. Бойко, В. Вашкевича, Д. Дзвінчука, І. Добронравової, Т. Жижко, О. Кивлюк, С. Клепка, К. Корсака, М. Култаєвої, М. Михальченка, І. Надольного, Д. Свириденка, Н. Скотної, С. Терепищого, С. Черепанової й багато ін.

Постановка завдання. Історія розвитку натурфілософії свідчить, що для розуміння філософсько-теоретичного аналізу природи та суміжних з нею наук у навчальні плани закладів вищої освіти слід вводити спеціальні філософські дисципліни, так, як це здійснювалося, наприклад, у європейській науці ХУІІ-ХУІІІ ст. Зокрема І. Ньютон викладав фізику в “Математичних началах натуральної філософії” (1687), К. Лінней називає свою працю “Філософія ботаніки” (1751), Ж. Ламарк пише двотомну “Філософію зоології” (1809), Е. Жоффруа Сент-Ілер пише звіт “Принципи філософії зоології” (1830) і статтю “Філософія природи”, Р. Бошкович називає свою працю “Philosophiae naturalis theoria” (1758), Д. Гершель випускає книгу “Попереднє міркування до вивчення натуральної філософії” (1830). Філософським завершенням такого розуміння природи виявилися роботи Вольтера “Основи філософії Ньютона” (1736), Д. Дідро “Думки до пояснення природи” (1770) і П. Гольбаха “Система природи” (1770), у яких природа пов’язується з універсальними, простими, незмінними законами, що мають характер необхідності, з матерією й рухом мас і енергії, з ланцюгом причин і наслідків, що діють на різних рівнях організації природи.

Як бачимо, філософія природи, як філософське вивчення природи та фізичного всесвіту, була домінуючим вченням до початку розвитку сучасної науки (передувала природознавству). Нині ж зміна форм і методів освітньо-виховного процесу вимагає переформатування змісту навчальних предметів, у тому числі й філософії. А тому до філософського курсу слід вводити філософію природи з її підрозділами – космологією й астрономією, етіологією, механікою, та вченнями – про матерію та субстанцію, прості і час, випадковість і ймовірність, нескінченне й обмежене тощо. Однак, для відбору навчального матеріалу слід розглянути специфічні характеристики філософії природи як філософського знання.

Виклад основного матеріалу. Натурфілософія нині розглядається як розділ філософії, що містить спекулятивні (умоглядні, абстрактні) знання про природу, побудовані за допомогою дедукції. Термін “натурфілософія” виник давно й уживався разом із рівнозначними термінами “метафізика природи”, “філософія природи”, “спекулятивна фізика”.

Історію натурфілософії як форми спекулятивного знання А. Огурцов подає за періодами, роз’яснюючи, як змінювалося розуміння натурфілософії залежно від трактування природи: “1) сукупність усього мінливого й сталого, 2) щось, протилежне душі, історії, культурі, свободі, 3) внутрішній принцип речей, 4) галузь причинно-закономірного й каузально-необхідного” [19, с. 28]. Історичний розвиток натурфілософії, спираючись на історію філософії, можна узагальнити, окресливши основні етапи її розвитку та сутність розуміння природи в межах кожного зі спрямувань:

- космологічна натурфілософія: визначення першооснов усього суцього (ейдоси, атоми, матерія й форма, стихії, гомеомерії тощо);
- креаціоністська натурфілософія: природа утворена богом з ніщо, природні явища – символи певного відношення бога до людини;
- пантеїстична натурфілософія: розуміння природи як субстанції, що існує й актуально, і потенційно, що поєднує в собі й матерію, і форму;
- натурфілософія як загальна теорія вищого рівня: філософсько-теоретичний аналіз природи, тотожний природознавству, насамперед фізиці;
- динамічна натурфілософія німецького ідеалізму: осмислення принципів природознавства, поєднання принципу системності й історизму, виявляється тісно пов'язаною з логічним вченням про категорії, втіленням яких є і природа, і природничі науки;
- філософія природи ХІХ–ХХ ст.: критика натурфілософії за спекулятивність і безплідність для розвитку природничих наук, антиредукціонізм у природознавстві, особливо за догматизм у відношенні до ідей і принципів природознавства.

Так, космологічна натурфілософія пов'язана з визначенням першооснов усього суцього, які по-різному трактувалися (ейдоси, атоми, матерія й форма, стихії, гомеомерії й ін.). Аристотель розглядав натурфілософію як вчення про фюсис (природу) – фізику. У “Метафізиці” філософ відзначав, що “фюсис – це й акт виникнення речей, і початок процесу, і первинний матеріал речей і сутність речей (їхня матерія й форма, ціль і внутрішня рушійна сила)”. Розділивши матерію як “невизначене начало всього суцього й універсальне начало виникнення, зміни й рухи від форми як джерела конкретної визначеності речей”, Аристотель висуває вчення про чотири види причин (матеріальну, формальну, діючу і цільову) і п'ять стихій, важливих для його філософської концепції природи [8, с. 439-446].

Слід зазначити, що в римській філософії акцент зміщується з натурфілософських на етичні проблеми, хоча й тут філософія розділялася на моральну й природну (*philosophia naturalis*) в епікурейців, на етику, натурфілософію й гносеологію у стоїків. Природна філософія, своєю чергою, розділялася ними на вчення про тілесні й безтілесні речі [21, с. 198-199]. Підкоривши систему освіти й філософію життєво практичним завданням – вихованню етичних чеснот, римські мислителі не залишили без уваги проблеми натурфілософії, однак дослідження природи носили не теоретичний, а описовий характер, орієнтуючись на практично-утилітарне пізнання природних подій і феноменів. Природа мислилась у стоїків як пневма, в епікурейців як система атомів, у неоплатоніків – як еманация божественного Єдиного.

Креаціоністський варіант натурфілософії представлений у середньовіччі, де природа розглядалась як творене Богом з ніщо, вчення про створення світу в шість днів становило основу опису природних явищ і істот (ці описи представлені в різних “Шестидневах” і коментарях до Книги буття – Біблії), причому міфологема шести днів створення трактувалася по-різному: або символічно як одночасність творення, або як послідовне творення день за днем усього різноманіття природи. Природні явища інтерпретувалися як символи певного відношення Бога

до людини. Філософія природи в середньовіччі займала підпорядковане місце не тільки щодо теології, а й до практичної філософії (насамперед етики).

Тома Аквінський, підкреслюючи, що “людина за законом своєї природи доходить до розумом осягненого через почуттєве” [18, с.483-484], відзначає, що природне пізнання може простиратися лише до меж почуттєвого сприйняття й не може дійти до споглядання Бога. Природа мислиться як творіння Бога, що індивідуалізує матерію завдяки формі. У Р. Бекона поряд з натурфілософією – спекулятивним знанням про природу – існує “досвідна наука як вершина фізики, оскільки вона досліджує висновки інших наук на досвіді й вивідує таємниці природи власними силами” [18, с. 249-251].

Пантеїстична натурфілософія розвивається в епоху Відродження, де панує нове розуміння природи як субстанції, що існує актуально й потенційно, поєднуючи в собі й матерію, і форму. Ренесансні мислителі, не допускаючи творення природи з ніщо, підкреслюють, що в природі ніщо не народжується й не зникає. Згідно з ученням Б. Телезіо, у природі діють два начала: одне з них вічне, надає речам тілесність і масу, друге – народжується й умирає, надаючи речам властивості й форми. Тепло й холод – начала руху (“Про природу речей”). Згідно з Ф.Патриці, “матерія – причина існування форми і є субстанцією”. Усі тіла складаються із чотирьох начал – простору, світла, тепла й потоку (“Нова філософія Всесвіту”). Творення світу з нічого він замінює еманациєю, потоком. Дж. Бруно, не приймаючи поділу природи на матерію й форму, підкреслює, що “матерія, збігаючись із формою, є активним, творчим началом; вона – прародителька й мати природних речей, усієї природи й субстанції” [11, с. 267].

У європейській науці XVII-XVIII ст. панувало трактування натурфілософії як загальної теорії вищого рівня, що мислиться філософсько-теоретичним аналізом природи, тотожним природознавству, насамперед фізиці, і протиставлюваний природничо-історичному її опису. Так, Ф.Бекон у роботі “Про достоїнство й збільшення наук” (1623), розділяючи природну історію й природну філософію й пов’язуючи їх із двома різними здатностями – пам’яттю й розумом, усередині натурфілософії виділяє теоретичну частину, спрямовану на збагнення причин, і практичну частину, спрямовану на одержання результатів. Усередині теоретичної природної філософії він виділяє “фізику й метафізику, що досліджує кінцеві причини. Цим формам природної філософії відповідають дві форми практичної філософії: механіка відповідає фізиці, магія – метафізиці” [11, с. 206-232].

П. Гассенді вважає натурфілософію, або фізику, частиною філософії, що повинна досягти “ясного розуміння природи речей” [12, с. 114]. Р. Декарт називає фізикою науку про те, як утворений весь універсум, яка природа землі, природа рослин, тварин і людини, підкреслюючи, що треба прагнути “уникати богословських суперечок і втримуватися в рамках природної філософії”, навіть у питанні про безсмертя душі [10, с. 309, 499]. Г. Лейбніц розглядає природу як безперервні сходи істот, підкреслюючи “розрив між метафізичним світом духовних монад і фізичним світом протяжних тіл і тим самим – розрив між фізикою, подоланий визначеною гармонією. Для Х. Вольфа

натурфілософія тотожна космології. Так, натурфілософія мислиться як філософсько-теоретичний аналіз природи, тотожний природознавству, насамперед фізиці. Цей аналіз ґрунтується на ряді принципів методу, що дозволяють осмислити систему природи, її рівні організації й кожний рівень окремо. Всесвіт же мислиться в класичному природознавстві як машина, механізм, створений Богом і нужденний лише в першопоштовху для свого існування, і тим самим створюється можливість проникнути у внутрішню структуру світу, оскільки природа створена Богом-інженером за законами механіки. (До речі, модель машини стає способом пояснення сил, що діють у природі. Метафора природи як годинного механізму використовується Р. Декартом, Ламетрі й ін. мислителями XVIII-XVIII ст.). Так природа пов'язується з універсальними, простими, однаковими, незмінними законами, що мають характер необхідності, з матерією й рухом мас і енергії, з ланцюгом причин і наслідків, що діють на різних рівнях організації природи.

Новий етап у розвитку натурфілософії – динамічна натурфілософія німецького ідеалізму, де натурфілософія починає розглядатися як осмислення принципів природознавства (особливо в І. Канта), переборюється розрив між натурфілософією й природною історією, оскільки натурфілософія стає динамічною і історичною, поєднуючи принцип системності й історизму, філософія природи виявляється тісно пов'язаною з логічним ученням про категорії, втіленням яких є й природа, і природничі науки.

У І. Канта натурфілософія – це “метафізика природи”, що виявляє закони існування речі й апріорних структур природознавства, на відміну від емпіричних природних наук. Метафізика природи складається із трансцендентальної філософії й приватного вчення про природу, що включає в себе раціональну фізику й психологію. Підкреслюючи, що “відповідно до правильної максими натурфілософії, ми повинні уникати всякого пояснення влаштування природи волею якоїсь вищої сутності” [17, с. 152], Кант визначає природу як “сукупність усіх предметів досвіду, що підкоряється необхідним закономірностям. Відповідно до чотирьох класів категорій метафізичні начала природознавства розділяються на такі частини: 1) форономія як вчення про рух; 2) динаміка як вчення про якісні сили, що приводять матерію в рух; 3) механіка як вчення про відношення якостей матерії в їхньому русі; 4) феноменологія як вчення про рух матерії в його співвіднесеності зі способами уявлення або в їхній модальності” [14, с. 66]. Аналіз І. Кантом метафізичних начал природознавства будується відповідно до цієї категоріальної схеми.

Ф. Шеллінг здійснює поворот філософії до осмислення природи як цілого та присвячує натурфілософії такі роботи, як “Ідеї до філософії природи” (1797), “Про світову душу” (1796), “Начерк системи натурфілософії” (1799), “Про нове відкриття Фарадея” (1832) й ін. Мислитель визначає натурфілософію як “прикладну теоретичну філософію, що покликана вивести систему досвіду із принципів, причому мета натурфілософії розглядалася не як застосування філософських принципів до природознавства, а як філософське породження природознавства” [22, с. 68], як виведення самої можливості природи з філософських принципів.

На думку Ф. Шеллінга, натурфілософія не є застосуванням

філософських принципів до емпіричних природничих наук – її завдання “філософськи породити природознавство” [22, с. 483]. Якщо природознавчі теорії містять від феномена до підстав, від дій до причин, то натурфілософія конструює самі ці підстави, пояснюючи ідеальне з реального, духовне з природного. Фундаментальним же принципом натурфілософії Ф. Шеллінга є динамізм, що дозволив йому підкреслити “єдність магнетизму, електрики й хімізму” (пізніше доведена експериментально відкриттями А. Вольта й М.Фарадея), “непідвладність організації життя механістичному поясненню” [22, с. 165], “взаємодоповнюваність різних теорій світла” (корпускулярної теорії Ньютона й хвильової теорії Ейлера), виявити роль “кругообігів у процесах життя, побудувати динамічну атомістику” [22, с. 201]. Так, побудова Шеллінгом натурфілософії здійснюється на різних етапах по-різному: або шляхом сходження від нижчих форм організації до вищих, або шляхом сходження від вищих до нижчого.

Слід зазначити, що навколо Шеллінга згуртувалася група німецьких учених-натурфілософів (І. Риттер, К. Ешенмайер, Х. Стеффенс, Ф. Баадер, І. Канне, К. Карус), котрі у своїх натурфілософських роботах відроджують вчення про космос як живий організм, доповнюючи його ідеєю розвитку, спрямованої еволюції, руху до певної мети. Так, стверджується, що “органічне життя пронизує геть усе, у світі немає нічого мертвого” (Лоренц Окен), “ідея організму універсалізується, переборюється дуалізм душі й тіла й підкреслюються пантеїстична тотожність Бога і природи” (Ф. Баадер).

Натурфілософія у вченнях Г. Гегеля заповнює природознавство, характеризуючи предмети природи під кутом зору єдності теоретичного і практичного відношення до природи, корелятивності об’єктивного й суб’єктивного. На противагу об’єктивності природничо-наукового знання натурфілософія фіксує співвіднесеність об’єктивного із суб’єктом, розкриває за теоретичним знанням відповідні форми суб’єктивності. Цим підходом, що прагне виявити зв’язок чуттєвості з об’єктивними структурами природи, і пояснюються ті висловлення Гегеля, які викликали цілком виправдане збурювання вчених: “суб’єктивне бачення, викинуте зовні, є сонцем, смак – водою, нюх – повітрям” [13, с. 42].

Вирішальні принципи натурфілософії, розвинутої Гегелем, полягають у такому: 1) натурфілософія розглядає природу в її цілісності як органічне, що розвивається, ціле; 2) натурфілософія на противагу природничим наукам не аналітична, а синтетична й прагне досягти загального в природних тілах і процесах, тобто поняття; 3) природа представлена в послідовності рівнів – механіці, фізиці, організмі, які відрізняються внутрішніми принципами організації; 4) ці рівні не зводяться один до одного, і перехід до більш високого рівня здійснюється за допомогою стрибка або якісного переходу; 5) антиредукціоністська точка зору міститься у вченні про неможливість зведення органічного цілого до суми частин, органічного життя до фізико-хімічних процесів; 6) розгортання органічної цілісності здійснюється як перехід від абстрактного щабля до конкретної єдності різноманітних і однобічних моментів, де кожен наступний і більш високий щабель постає як істина попередніх і породжує їх шляхом еманациї; 7) у природі реалізується процес індивідуалізації – від його мінімальної форми в механіку до його

вищих форм у самостійно існуючих організмах; 8) природа розглядається як відчуження й самовиявлення духу, при цьому треба побачити в природі “лише дзеркало нас самих, побачити в природі вільне відбиття духу” [13, с. 579]. Підхід до природи як відчуження духу дозволив Г. Гегелю застосувати категорії логіки до осмислення природи [19, с. 197].

Спекулятивна побудова натурфілософії означала, що природничі науки обмежувалися в Гегеля описом, фіксацією ознак, знаходженням законів у досвіді й обґрунтуванням цих законів за допомогою введення якоїсь сили, або речовинної субстанції – природознавство обрікалось на емпіризм і повинне було заповнитися спекулятивним знанням – натурфілософією.

У ХІХ ст. фахівці в різних галузях природознавства (Р. Майер, Ю. Лібих, М. Шлейден, А. Гумбольдт, К. Гаусс, Е. Геккель, Г. Гельмгольц) виступають із критикою натурфілософії: за спекулятивність і безплідність для розвитку природничих наук, ланцюг грубих помилок у висвітленні проблем природознавства, надмірну самовпевненість і прагнення заповнити відсутність емпіричних даних уявою, антиредукціонізм у природознавстві й особливо за догматизм у відношенні до ідей і принципів природознавства, які онтологізуються й перетворюються в характеристики самої природи.

Натурфілософія в середині ХІХ ст. втратила свій вплив насамперед тому, що вона не відповідала досягненням природознавства й математики, які сформували нові концепції і теорії (створення неевклідових геометрій, відкриття закону збереження й перетворення енергії, побудова на основі принципів історизму й еволюціонізму нових теорій у геології, біології, космології). Чималу роль у відмові від натурфілософії серед натуралістів середини ХІХ ст. зіграв і позитивізм, що заперечував натурфілософію й обмежував філософію узагальненням даних природничих наук.

У другій пол. ХІХ ст. у натурфілософії вбачається або завершення природознавства, або об'єднання його результатів у єдину картину світу, що знайшло своє продовження в трактуванні неокантіанцями натурфілософії як частини методології і як науки, що осмислює принципи й методи наук про природу (В. Віндельбанд, Г. Риккерт). Разом із тим у цей же період відроджується вчення про натурфілософію як найбільш загальну теорію досвідного природознавства, що узагальнює й поєднує наші знання про природу [20], як науки про передумови, методи й підстави природничих наук, що метафізично витлумачує та холістськи впорядковує результати природничих наук.

Хоча проблематика натурфілософії істотно змінювалася в ході розвитку натурфілософії – від виявлення першооснов світу до осмислення природи в цілому, вирішальна стратегія – організмична – зберігалася протягом століть. Із цією стратегією пов'язане виявлення єдиного плану будови організмів, розуміння світу як організму, що володіє світовою душею, детермінацією цілим своїх частин, трактування природи як органічного системного цілого, що розвивається й розгортається у своїх функціональних підсистемах. Таке органіцистське розуміння природи дозволило осмислити взаємодію підсистем усередині цілісних систем, розглянути каузальність як різновид взаємодії, показати значення доцільності й телеономічних зв'язків усередині організму

природи, розкрити різноманіття форм змін усередині природи, перейти від дослідження природних тіл до вивчення природних процесів. Із цією ж організмичною стратегією були пов'язані такі особливості натурфілософії, як акцент на спекулятивній дедукції, критика атомізму, особливо хімічного атомізму, неприйняття механіцизму й інтерпретація механізму як похідного від організму, антиредукціонізм (як методологічна установка колишньої натурфілософії) [19, с. 302].

У сучасній філософії А. Огурцов виділяє такі напрями в трактуванні натурфілософії: 1) натурфілософія як філософія й методологія природознавства (В. Дубіслав, М. Шлік, Г. Моргенау); 2) неосхоластична концепція натурфілософії як пояснення природи з останніх, граничних, теїстичних підстав на протигагу природознавству й відродженому вченню про чотири причини Аристотеля (А. Демпф, В. Бруггер, К. Ранер); 3) онтологічне трактування натурфілософії Н. Гартмана, де виявляються різні модуси буття й натурфілософії, пов'язуються з осмисленням фізико-матеріального й органічного рівня буття, розпадаючись на три частини відповідно до трьох типів категорій (виміру, космології, органології); 4) натурфілософія в трактуванні концепції емерджентної еволюції (С. Александер, А. Уайтхед), де кожний рівень Всесвіту має відмітну якість, що не зводиться до інших, будується органічна філософія природи й космологія, предметом дослідження стали різного роду процеси [19].

До середини ХХ ст. недоліки організмичної стратегії в натурфілософії стали очевидними: сформувалися й розвивалися нові підходи й у хімії, і в біології, інтенсивно розгорталася дослідження в хімічній кінетиці, хімічній і фізичній термодинаміці, виникає популяційна біологія, відбувається наукова революція у фізиці, пов'язана насамперед з побудовою теорії відносності й квантової механіки. Тому формуються нові стратегії й у природознавстві, й у натурфілософії – енергетична стратегія, пов'язана з розвитком електрохімії (В. Оствальд) і біогеохімії (В. Вернадський), і популяційна стратегія, пов'язана насамперед з розвитком екології співтовариств і біогеоценозів (С. Костичев, Д. Кашкаров, В. Сукачов). Природа починає розумітися, з одного боку, як круговорот і складний процес взаємоперетворень енергії, а з іншого – як складна система взаємодіючих біогеоценозів, взаємовідношення природи й людини, засноване на принципі коеволюції [19, с. 58].

У середині ХХ ст. питання про фінальну причину та рефлексивне судження викликали досить активні дискусії за ініціативи Ернста Мейра про телеологію природи. Тоді ж (після європейської кризи середини ХХ ст.) деякі мислителі аргументували важливість трактувати природу з широкої філософської точки зору, та не вважати на вузько позитивістський підхід, що покладається неявно на приховану, не вивчену філософію [2]. Один напрям думки, слід підкреслити, виходить з аристотелівської традиції, котру в подальшому й розвинув Тома Аквінський. Інший – від Е. Гуссерля, що особливо виражено в книзі “Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія” [15]. Більш повно ці його теми розвивали його студенти Джекоб Кляйн та Ганс Йонас.

Надалі наукову увагу філософії природи на себе “перетягує”

філософія процесу, натхненна працями Альфреда Норта Уайтхеда [5, р. 39]. Він розробив комплексну метафізичну систему, яка докорінно відхилилася від більшості систем західної філософії, оскільки стверджував, що реальність складається з процесів, а не матеріальних об'єктів, і що процеси найкраще визначаються їх взаємозв'язками з іншими процесами, тим самим відкидаючи теорію про те, що “реальність принципово побудована шматочками речовини, які існують незалежно одна від одної” [5, р. 9].

Філософія процесу Уайтхеда стверджує, що “є необхідність побачити світ як мережу взаємопов'язаних процесів, які ми є невід'ємними частинами, щоб усі наші вибори та дії мали наслідки для навколишнього світу” [7, р. 9]. Для цього Причина, одне з найперспективніших застосувань думки Уайтхеда в останні роки було в галузі екологічної цивілізації та екологічної етики, на чолі якої був Джон Б. Кобб [3].

Серед вчених-науковців, котрі вирізнялися більш відкритим підходом до природного світу, слід назвати таких видатних мислителів, як Брайан Девід Елліс, Ненсі Картрайт, Девід Одерберг та Джон Дупре. Так, великий прихильник філософії науки й зокрема філософії природи професор Брайан Елліс (2002) зауважує піднесення “нового есенціалізму” [1]. Новий есенціалізм, на думку Елліса, – це не просто особистісний погляд, а виникаюча метафізична перспектива, яка є кульмінацією багатьох різних спроб досягти задовільної постгуманістичної філософії природи. У межах есенціалізму розглядає питання філософії природи також і Девід Одерберг (2007): він відроджує та відстоює томістично-аристотелівську традицію, на відміну від сучасних спроб прирівняти природу до кульгавого предмета експериментального методу [6].

Із розвитком синергетики формується синергетична стратегія в розумінні природи, у якій підкреслюється нелінійність, нестійкість, нерівноважність і самоорганізація природних процесів (І. Пригожин, Г. Хакен), а природа з'являється як відкрита динамічна система нелінійних процесів становлення або змін, де “вибір” шляху визначається точкою біфуркації й аттракторами.

Ніколас Максвел у роботі “Похвала природничій філософії: революція для думки та життя” (2017) стверджує, що нам потрібно реформувати філософію і знову об'єднати науку й філософію для створення сучасної версії філософії природи: “Наука та філософія мають бути об'єднані для відтворення природної філософії, щоб служити найкращим інтересам людства”. Трансформація науки й філософії в одне ціле – природничу філософію – має далекосяжні наслідки для всього академічного товариства, оскільки означає, що університети потрібно реорганізувати так, щоб вони стали лідерами пошуку та просування мудрості раціональними засобами – на відміну від простого набуття знань [4]. Максвел також наголошує, що сучасна наука почалася як натурфілософія; і те, що ми сьогодні називаємо наукою та філософією, за часів Ньютона мало спільну мету: покращити наші знання про Всесвіт і його розуміння. А потім зроблені глибокі відкриття – і тоді філософія природи померла, оскільки розкололася на науку та філософію. Але керовані розумом аргументи вимагають знову їх об'єднати, щоб знову відкривати величезні достоїнства інтегрованої натурфілософії. Для цього

потрібна інтелектуальна революція, що має глибокі наслідки для того, як ми розуміємо Всесвіт, займаємось наукою та філософією та вирішуємо глобальні проблеми [4].

Загострення глобальних проблем, як бачимо, надалі штовхало науку до розвитку екології, особливо глобальної екології й соціальної екології, з усвідомленням альтернативності онтологічних моделей, які використовують природничі науки, з розвитком системних досліджень, зі зростанням ролі принципів глобального еволюціонізму усвідомлюється недостатність логіко-методологічного осмислення підстав і процедур природничих наук і шукаються шляхи побудови філософії природи на основі принципів коеволюції, еволюціонізму, системності, синергетики.

Отже, філософія природи – комплексна галузь філософських досліджень, що намагаються раціонально осягнути цілісність природи та її першооснови, її знання допомагають людині (особливо майбутньому фахівцю аграрної галузі) осмислити природу як загальне, граничне поняття, що задає принципову схему розуміння й пояснення окремих речей, як регулятивну ідею, що дозволяє зрозуміти все суще й усі предмети в їхній єдності й у різноманітні форм, побудувати раціонально-наукову картину світу, заповнивши дані природознавства й виявивши внутрішні принципи взаємозв'язку й детермінації речей, розкрити різні рівні природи як цілого – від неорганічної природи до життя й життя людини.

Висновки. З огляду на вище викладене, слід зробити такі висновки. Філософські знання про природу надають особистості загалом і майбутнього фахівця зокрема можливість побудови системних відношень “природа – людина” на різних рівнях енергетичної взаємодії (людина, природа, соціум) з урахуванням закономірностей (законів Всесвіту), принципів (єдність), що передбачає накреслення шляхів вирішення проблеми виживання людини й людства в майбутньому.

Філософія природи є органічною й необхідною частиною філософського знання у закладах вищої освіти, що передбачає не тільки засвоєння майбутніми фахівцями спекулятивних знань з натурфілософії, а й подальше усвідомлення філософських проблем біології, зоології, екології, економіки, рибництва тощо.

Засвоєння знань з філософії природи мають неабиякий світоглядно-формулюючий потенціал і покликані допомогти майбутнім фахівцям раціонально осягнути цілісність природи та її першооснови, осмислити природу як загальне, граничне поняття, що задає принципову схему розуміння й пояснення окремих речей, як регулятивну ідею, що дозволяє зрозуміти все суще й усі предмети в їхній єдності й у різноманітні форм, побудувати раціонально-наукову картину світу, заповнивши дані природознавства й виявивши внутрішні принципи взаємозв'язку й детермінації речей, розкрити різні рівні природи як цілого – від неорганічної природи до життя загалом і життя людини зокрема.

Таким чином, натурфілософські знання допомагають усвідомити сукупність об'єктивних умов існування людства й визначити його виживання як нагальну проблему сучасності та формують світоглядні орієнтації нової (сучасної) особистості.

Список використаних джерел:

1. Brian, Ellis, 2002. 'The Philosophy of Nature: A Guide to the New Essentialism', *McGill-Queen's University Press*, 192 p.
2. Burt, EA., 1954. 'Metaphysical Foundations of Modern Science', Garden City, NY : *Doubleday and Company*, pp. 227-230.
3. Cobb, John B., Jr.; Schwartz, Wm. Andrew, 2018. 'Putting Philosophy to Work: Toward an Ecological Civilization'. *Process Century Press*, 284 p.
4. Maxwell, Nicholas, 2017. 'In Praise of Natural Philosophy: A Revolution for Thought and Life', *McGill-Queen University Press*, Monreal, 352 p.
5. Mesle, C. Robert, 2009. 'Process-Relational Philosophy: An Introduction to Alfred North Whitehead'. *West Conshohocken: Templeton Foundation Press*, 136 p.
6. Oderberg, David S., 2007. 'Real Essentialism'. *Routledge*, 329 p.
7. Whitehead, Alfred North, 1978. 'Process and Reality'. New York: *The Free Press*, 413 p.
8. Антология мировой философии. В 4-х томах. 1969. 'Философия древности и средневековья'. Том 1, Часть 1 и 2, Москва : *Мысль*, 936 с.
9. Берегова, ГД., 2016. 'Філософія освіти: прагматистсько-інструменталістська концепція формування людини майбутнього у вищій школі'. *Future human image*. №3 (6). С. 31-45.
10. Бекон, Ф., 1977., 'Сочинения в 2-х т.' Т. 1, Москва : *Мысль*, 567 с.
11. Бруно, Джордано, 2000. 'О природе, начале и едином', *Философские диалоги*. Москва : *Алатейя, Новый акрополь*, 320 с.
12. Гассенди, П., 1966. 'Сочинения в 2-х т.', Т. 1, Москва : *Мысль*, 431 с.
13. Гегель, ГВФ., 1975. 'Философия природы', *Энциклопедия философских наук в 3-х т.*, Том 2. Москва : *Мысль*, 695 с.
14. Гусейнов, А.А., Апресян, Р.Г., 2003. 'Этика', Москва: *Гардарики*, 472 с.
15. Гусерль, Е., 2004, 'Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология', СПб.: *Владимир Даль*, 400 с.
16. Кабаніс, Пер, 2010. 'Медицина нового часу', *Интернет-ресурс*. Доступно : <<http://hismed.net/node/52>> [Дата звернення 29 вересня 2019].
17. Кант, И., 1965. 'Пролегомены', *Сочинения в 6-ти томах*, Том 4 (1), Москва : *Мысль*, 544 с.
18. Мир философии: Часть 1. 1991, 'Исходные философские проблемы, понятия и принципы', Москва : *Политиздат*, 672 с.
19. Огурцов, АП., 1995. 'От натурфилософии к теории науки', Москва : *ИФ РАН*, 315 с.
20. Оствальд, ВФ., 1903. 'Философия природы', СПб : *Библиотека самообразования*, 326 с.
21. Сенека, 1999. 'Моральні листи до Луцилія', 2-е вид., Київ : *Основи*, 608 с.
22. Шеллинг, ФВЙ., 1998. 'Идеи к философии природы', СПб. : *Наука*, 520 с.

References:

1. Brian, Ellis, 2002. 'The Philosophy of Nature: A Guide to the New Essentialism', *McGill-Queen's University Press*, 192 p.
2. Burt, EA., 1954. 'Metaphysical Foundations of Modern Science', Garden City, NY : *Doubleday and Company*, pp. 227-230.
3. Cobb, John B., Jr.; Schwartz, Wm. Andrew, 2018. 'Putting Philosophy to Work: Toward an Ecological Civilization', *Process Century Press*, 284 p.
4. Maxwell, Nicholas, 2017. 'In Praise of Natural Philosophy: A Revolution for Thought and Life', *McGill-Queen University Press*, Monreal, 352 p.

5. Mesle, C. Robert, 2009. 'Process-Relational Philosophy: An Introduction to Alfred North Whitehead', *West Conshohocken: Templeton Foundation Press*, 136 p.
6. Oderberg, David S. 2007, 'Real Essentialism'. *Routledge*, 329 p.
7. Whitehead, Alfred North, 1978. 'Process and Reality', New York: *The Free Press*, 413 p.
8. Antologiya mirovoj filosofii. V 4-kh tomakh. 1969. 'Filosofiya drevnosti i srednevekov`ya (The philosophy of antiquity and the Middle Ages)'. Tom 1, Chast` 1 i 2, Moskva : My`sl`, 936 s.
9. Beregova, GD., 2016. 'Fi`losofi`ya osviti: pragmatists`ko-i`nstrumentalists`ka koncepczi`ya formuvannya lyudini majbutn`ogo u vishhi`j shkoli` (Education philosophy: a pragmatist-instrumentalist concept of shaping a person of the future in higher education)'. *Future human image*. № 3 (6). S. 31-45.
10. Bekon, F., 1977., 'Sochineniya v 2-kh t. (Works in 2 volumes)' T. 1, Moskva : My`sl`, 567 s.
11. Bruno, Dzhordano, 2000. 'O prirode, nachale i edinom (About nature, the beginning and the one)', *Filosofskie dialogi*. Moskva : Alatejya, Novy`j akropol`, 320 s.
12. Gassendi, P., 1966. 'Sochineniya v 2-kh t. (Works in 2 volumes)', T. 1, Moskva : My`sl`, 431 s.
13. Gegel`, GVF., 1975. 'Filosofiya prirody` (Philosophy of nature)', *E`ncziklopediya filosofskikh nauk v 3-kh t.*, Tom 2. Moskva : My`sl`, 695 s.
14. Gusejnov, A.A., Apresyan, RG., 2003. 'E`tika (Ethics)', Moskva: *Gardariki*, 472 s.
15. Guserl`, E., 2004, 'Krizis evropejskikh nauk i transcendentala`naya fenomenologiya (The crisis of European sciences and transcendental phenomenology)', CPb.: *Vladimir Dal`*, 400 s.
16. Kabani`s, Pyer, 2010. 'Medicizina novogo chasu (New Time Medicine)', *I`nternet-resurs*. Dostupno : <<http://hismed.net/node/52>> [Data zvernennya 29 veresnya 2019].
17. Kant, I., 1965. 'Prolegomeny` (Prolegomens)', *Sochineniya v 6-ti tomah*, Tom 4 (1), Moskva : My`sl`, 544 s.
18. Mir filosofii: Chast` 1. 1991, 'Iskhodny`e filosofskie problemy`, ponyatiya i principy` (Initial philosophical problems, concepts and principles)', Moskva : *Politizdat*, 672 s.
19. Ogurczov, AP., 1995. 'Ot naturfilosofii k teorii nauki (From natural philosophy to the theory of science)', Moskva : *IF RAN*, 315 s.
20. Ostval`d, VF., 1903. 'Filosofiya prirody` (Philosophy of nature)', SPb : *Biblioteka samoobrazovaniya*, 326 s.
21. Seneka, 1999. 'Moral`ni` listi do Luczili`ya (Moral Letters to Lucilia)', 2-e vid., Kiyiv : *Osnovi*, 608 s.
22. Shelling, FVJ., 1998. 'Idei k filosofii prirody` (Ideas for the philosophy of nature)', SPb. : *Nauka*, 520 s.